

Ræstar hugleiðingar – upprunin til sagnorðið ‘ræsa’

fróðskapur
“BECOME A READER”
Fróðskaparrit 71 (2025): 5-18
©The Author(s) 2024 Open
Access under Creative
Commons by Attribution
License. Use, distribution and
reproduction are unrestricted.
Authors and original publication
must be credited.
www.frodskapur.fo/

Fermented Reflections – The Origin of the Verb ‘ræsa’

Bjarni Steintún¹, *Fróðskaparsetur Føroya, Føroyamálsdeildin*

Abstract

In this article the verb *ræsa* with the meaning ‘let (something) ferment’ is examined. The Faroese word is examined in its Nordic linguistic context and an attempt is made to analyze its linguistic origin. Two possibilities are then discussed: one with the origin in the noun *rás*, and the other with the origin in the Old Norse *hrár* (raw) or *hræ* (cadaver). In addition, the question of homonymy or polysemy will be addressed, i.e. it is assessed whether the three *ræsa* verbs found in *Føroysk orðabók* (the Faroese Dictionary) should be listed as a single verb. The work was carried out by examining what the various etymological dictionaries of the neighbouring languages tell us about *ræsa* and its cognates, and by assessing the phonological and morphological relationships between them. It was concluded that *ræsa* can be said with reasonable certainty to be a single polysemous word, which at some point in history was derived from the noun *rás*. The word originates from Proto-Norse, as it appears to have been formed according to Proto-Norse patterns.

Úrtak

Í hesi grein verður hugt eftir sagnorðinum ‘ræsa’ við merkingini ‘lata ræstna’. Føroyska orðið verður sett í norðurlandskt málsligt høpi, og ein roynd verður gjørd at greina málsøguliga uppruna tess. Tveir móguleikar verða ták viðgjørdir: annar við uppruna í navnorðinum *rás*, og hin við uppruna í fornnorrønu *hrár* (ráur) ella *hræ* (ræ). Harafturat verður spurningurin um *homonymi* ella *polysemi* viðgjørdur, t.e., mett verður um, hvørt tey trí *ræsa*-sagnorðini, ið eru at finna í

¹ E-mail: bjarnis@setur.fo

Føroyskari orðabók, áttu at verið førd upp undir einum. Arbeiðið varð framt við at kanna eftir, hvat tær ymsu upprunafrøðiligu orðabøkurnar yvir grannamál okkara upplýsa um *ræsa* og kognatar tess, og við at meta um ljóð- og bendingarviðurskiftini teirra millum. Nátt var fram til, at *ræsa* við rímligari trygd kann sigast at vera einstakt polysemt orð, ið einaferð í tíðini er avleitt av navnorðinum *rás*. Orðið gongur aftur til frumnorrønt, tí tað tykist vera gjørt eftir frumnorrønnum leisti.

Keywords: Linguistics, language history, etymology, Faroese.

Leitorð: Málvísindi, málsøga, upprunafrøði, føroyskt.

Inngangur og endamál

Í gomlum døgum var ræsing ein av alneyðugu háttunum at varðveita mat. Ræsing var ein partur av dagliga stríðnum um at yvirliva. Í dag snýr ræsing seg um smakk, mentan, siðir og samleika. Ræstur matur hevur stóran týðning fyri føroyingar. Ræst kjøt og ræstur fiskur verða sædd sum tann góði føroyski maturin, og etur ein tað, so verður ein sagdur at vera “rættur føroyingur”. Inniløgumenn brúka bæði tíð, orku og pening upp á at skaffa røttu rávørna, tað veri seg fisk ella kjøt, til tess at heingja upp at ræsa.

Í nýggjari tíð hevur orðið í summum samanhangum enntá fingið víðkaða merking: í Klaksvík ber til at siga um okkurt, sum er ordiliga vánaligt ella “moðið”, at tað er “ræst”. Sum tá ið ensktalandi siga, “it sucks”.

Men hvaðan stavar hetta orðið, at *ræsa*? Sum fer at koma fram í greinini, er orðið heldur óvanligt í dag í norðurlandskum høpi.

Í hesi grein royni eg at fáa greiðu á uppruna orðsins, og háttalagið verður í høvuðsheitum merkingarligt og upprunafrøðiligt, men ávís bendingarviðurskifti fara eisini at gera seg galdandi. Í fyrstu atløgu hyggja vit at skilmarkingunum av *ræsa* í *Føroyskari orðabók* (<https://sprotin.fo>) og samanbera við onnur norðurlandamál og fornnorrønt. Í seinnu atløgu fara vit so at viðgera tveir ymsar móguleikar fyri einum upprunafrøðiligum sambandi: annaðhvørt við navnorðið *rás* ella við fornnorrønu orðini *hrár* (ráur) ella *hræ* (ræ). Í úrskurðinum verður mett um, hvør etymologi (uppruni) er sannlíkast. Sum eitt slag av hjáveidu verður eisini umrøtt, hvørt føroyskt hevur fleiri ymisk *ræsa*-orð, sum ljóða eins, men hava hvørt sín uppruna, ella eitt einstakt orð við fleiri ymiskum merkingum, sum kunnu leiðast aftur til somu grundmerking.

Merking

Sláa vit sagnorðið *ræsa* upp í *Føroyskari orðabók* (<https://sprotin.fo>), fáa vit trý ymis leitorð:

Ræsa¹: ‘lata ræstna’

Ræsa²: ‘reka seyð eftir rásunum’, ‘reka seyð harðliga aftur og fram’

Ræsa³: ‘(um fiskisnøri) lata renna niður á botn’

Her er sambært orðabókini talan um trý *homonym* (einsljóðandi) orð, hvørt við sínari merking. Tað hevur altso verið met, at hóast tey trý sagnorðini ljóða eins, so hava tey hvørt sín uppruna. Møguliga stendst henda meting av, at tey hava so ymiska merking.

Merkingarnar hjá *ræsa*² og *ræsa*³ eru rættiliga líkar og kundu orðini at síggja til væl havt sama uppruna. Tær snúgva seg báðar um at lata ella fáa eitthvørt at renna, annaðhvørt seyð ella snøri. Tvs., at talan her væl kundi verið um *polysemi* (tað, at einstakt orð hevur fleiri merkingar, ið kunnu útleiðast av somu grundmerking) heldur enn *homonymi* (tað, at ymisk orð ljóða eins) (sí: Bergenholtz o.fl. 2007, s. 137-138 & 216).

Skilmarkingin av *ræsa*¹, at 'lata ræstna', sum er viðgerð av mati, ið gevur smakk og fær hann at goymast longri, sýnist hinvegin at hava lítið við tær seinnu skilmarkingarnar at gera, og tað er skjótt at hugsa, at orðabókin hevur rætt í, at sagnorðið við júst hesi merking er eitt homonym hjá hinum *ræsa*-sagnorðunum, sum hevur annan uppruna enn tey.

Alt hetta fara vit at viðgera meira seinni, og sum vit skulu síggja, eru góðar orsakir til at halda, at talan *ikki* er um homonymi, men heldur um eitt einstakt polysemt orð. Hetta merkir, at allar trýggjar merkingar verða knýttar saman í eitt einstakt orð við einum og sama uppruna.

Ræsa í Suðuroy

Áðrenn vit halda fram, er umráðandi at fáa staðfest, at føroyska stavsetingin av *ræsa* er røtt, tí upprunaliga rótsjálvljóðið er avgerandi fyri, hvørjar møguligar røtur vit kunnu seta orðið í samband við. *Ræsa* verður stavað við *æ* á føroyskum, tí met verður, at rótsjálvljóðið gongur aftur til eitt fornnorrønt *æ*². Tað føroyska *æ* fall saman við *a* allastaðni uttan í Suðuroy og verður borið fram sum /ea:/ í langari støðu og sum /a/ í stuttari. Í Suðuroy fall *æ* í staðin saman við *e* og verður borið fram sum /e/ og /e:/ í ávikavist stuttari og langari støðu (Práinsson o.fl., 2012, s. 346-347). Tískil skuldu vit væntað, at suðuroyingar úttala *ræsa* sum /re:sa/ heldur enn /rea:sa/.

Til tess at fáa hetta staðfest spurdi eg tveir lærarar og ein miðnámsskúlalærara (02.12.24), hvussu orðið *ræsa* verður borið fram í Suðuroy. Magni Eystan Á er úr Sumba og er lærari í føroyskum í Miðnámsskúlanum í Hovi, Dagfinn Olsen er fólkaskúlalærari, ikki suðuroyingur, men arbeiðir í Vágs skúla, og John Berg er hvalbingur og fyrrverandi lærari. Sambært teimum báðum fyrru

² Stutt *æ* hvarv úr fornnorrønum í 13. øld, tí tað fall saman við stuttum *e*, og tí var bara tað langa norrøna *æ*-ljóðið eftir (Haugen, 2021, s. 19). Í norrønum normalskrift halda summi seg til at skriva tað við *æ*, meðan onnur brúka *æ*. Eg havi í hesi grein valt at halda meg til *æ*, eftirsum fleiri av upprunafrøðiligu orðabókunum, ið sipað verður til, bara brúka tað.

verður í Sumba og Vági sagt /re:sa/. Hvalbingurinn segði, at í Sandvík og Hvalba verður sagt /rea:sa/, men at í restini av oynni verður sagt /re:sa/.³

Sambært hesum er stavsetingin við æ røtt, tí tað verður borið fram sum /e/ flestastaðni Suðuroy, men sum /ea/ norðanfyri á oynni og í restini av Føroyum. Vit kunnu tískil staðfesta, at upprunaliga norrøna rótsjálvljóðið í *ræsa* hevur verið æ.

Ræsa í norðurlenskum høpi

Sagnorðiformurin *ræsa*, annaðhvørt talan er um einstakt polysemt orð ella ymisk homonym orð, er ikki serføroyskur. Hann var longu til í fornnorrønum og er ella hevur verið til í ymsum sniðum bæði í íslenskum, norskum, svenskum og danskum. Tó sýnist *ræsa* við merkingini 'lata ræstna' kortini ikki at vera skrásett í fornnorrønu keldunum, tí tað er hvørki at finna í *Norrøn ordbok* (Heggstad o.fl., 2012), *ONP: Ordbog over det norrøne prosasprog* (<https://onp.ku.dk/>), *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (de Vries, 1962) ella *Íslenskari Orðsifjabók* (<https://málið.is/>), hóast *ræsa* við øðrum merkingum er at finna í teimum øllum.

Á íslenskum finst eitt sagnorð, *ræsa*, sum sambært netorðabókini *Islex* (<https://islex.is/>) hevur merkingarnar 'starta, seta í gongd' og 'drena' m.a. Í eldru orðabókini *Íslensk-dönsk orðabók* (Blöndal, 1920–24) hevur orðið merkingarnar 'skaffe Afløb ved at anlægge Render el. Kloakker' ella 'lede Vand gennem en Groft el. desl., gröfte Vand bort: r. fram mýri, afvande en Mose', men eisini í ávísum orðasambondum at týða dreyrar ella at ferðin á einumhvørjum økist.

Men í íslenskum er eftir øllum at døma einki sagnorð við formi og merking, sum samsvara við *ræsa* við merkingina 'lata ræstna' í *Føroyskari orðabók*. Norsku og dansku versjónirnar hinvegin hava orð, sum heilt greitt eru skyld við føroyska *ræsa* við merkingini 'lata ræstna'.

Eins og í *Føroyskari orðabók* koma trý ymis homonym orð upp, tá vit sláa *ræsa* upp í *Norsk Ordbok 2014* (<https://alfa.norsk-ordbok.no/>)⁴. Undir *ræsa* II, sum er frá eldri keldum, hava vit merkingar, sum minna um 'lata ræstna': 'turka (i røyken frå ein eldstad)' ella 'turka i vind el luft'.⁵

³ Hetta samsvarar væl við eina lítla óformella kanning eg gjørdi inni á facebook-bólkinum "Føroysk rættstaving" (18. juni 2024). Eg spurdi, hvussu suðuroyingar úttala *ræsa*, og ein stórir meiriluti av suðuroyingunum, ið svaraðu, segði seg siga "resa", t.e. /re:sa/ við grovari ljóðskrift. Av teimum suðuroyingum, sum søgdu /rea:sa/, vóru flestir annaðhvørt úr Hvalba ella Sandvík og onkur einstakur av Tvøroyri, og mett var, at hetta stóðst av ávirkan norðanfrá, helst vegna tilflyting.

⁴ Helge Sandøy vísti Jógvani í Lon Jacobsen á orðið í hesi orðabók í samskipti teirra millum í juni 2024. Helge segði seg ikki hava hoyrt um orðið áður.

⁵ Til stuttleika kann nevast, at undir merking 2 stendur: 'lukta stygt'.

Í *Jysk Ordbog* (<https://jyskordbog.dk/>) stendur orðið *ræse* einsamalt við merkingunum ‘riste’ ella ‘tørre’.⁶ Harafturat finst tað sum lýsingarorð í forminum *ræset*, og tá sipar tað til ristaðan ella royktan fisk. Hetta líkist tí norska og føroyska *ræsa* við merkingini, sum hevur við viðgerð av mati at gera. Orðið finst eisini í *Bornholmsk Ordbog* (<https://bornholmskordbog.ku.dk/>), *ræza*, við líknandi merking.

Í *Ordbog over det danske Sprog* (<https://ordnet.dk/>) síggja vit aftur somu merkingar. Her verður orðið, *ræse*, eisini í sniðinum *rese*, skilmarkað so:

tilberede fisk ved at (flække, opskære og) bestrø dem med salt og hænge dem til tørring i vinden ell. i let røg; ***røge, riste, tørre*** over (sagte) ild; ogs. i forsk. videre anv.: halvkøge, -stege [...], tørre ost, klæder olgn. [...], i forb. som blive ræset, om kyllinger: blive tørret ell. blive store [...]; ofte i part. ***ræset*** brugt som adj. (laksen) bliver og sprængt eller ræset, og kaldes da Riste-Lax.

Sambært hesi orðabók gongur orðið aftur til “ældrenydansk”⁷ *ræsse*, sum verður sett í samband við fornnorrønt *ræsta*, ið merkir reinsa, og við norsku og føroysku útgávnar av *ræsa*, men eisini við svensku dialektorðiðini *räsa*, ið merkir ‘rense fisk for skæl’ og *räs, res*, ið merkir ‘affald af fisk og slagtede dyr’, og við norska dialektorðið *ras*, ið merkir roðsla. Hesi orð finnast eisini við líknandi merking í finnlandssvenskum

(<https://www.saob.se/>,
<https://archive.org/details/ordbokverdestsv01vendgoog>).⁸

So sambært *Ordbog over det danske Sprog* hava øll hesi orð, sum hava við ymsa viðgerð av fiski at gera, ein felags uppruna. Tey ganga aftur til eina felags rót. Niðanfyrri verða nøkur uppskot til eina møguliga rót umrødd, og at enda verður mett um, hvør er sannlíkast.

Rás?

Vit skulu her umrøða tann møguleikan, at *ræsa* er leitt av navnorðinum *rás*. Í fyrstu atløgu fara vit at kanna, um nakar merkingarligur skyldskapur er orðanna millum, og síðani viðgera vit ljóðfrøðiligu viðurskiftini.

⁶ Hetta má ikki mistakast fyri donsku og norsku (og føroysku) orðini *ræse/rese* og *ræs/res* í týðninginum ‘fara við skundi’, ‘hava nógv um at vera’ og ‘res’ (t.d. “Jólini eru eitt forferdligt res”). Hesi munnu helst vera komin umvegis tað enska *race* (*Den Danske Ordbog*, <https://ordnet.dk/ddo>, vitjað 1. juli 2024), sum í víkingaöld varð lænt inn í angulsaksiskt úr norrønum (*rás*) (*The Oxford English Dictionary*, <https://www.oed.com/>, vitjað 1. juni 2024).

⁷ Sipar til tíðarskeiðið uml. 1500-1700 í danskari málsøgu.

⁸ <https://www.saob.se/>, <https://archive.org/details/ordbokverdestsv01vendgoog>

Norrøn skilmarking av rás og ræsa

Í *Norrøn ordbok* (Heggstad o.fl., 2012) verður rás skilmarkað so:

1. *rás, laup, løp, gang; hafa (hefja) á rás*, leggje på sprang.
2. *spor, bane, far, veg; vassfar*.
3. *skrei, flokk*.

Hetta er altso eitt einstakt orð, ið kann hava fleiri ymiskar merkingar. Talan er sostatt um polysemi, ikki homonymi.

Sambært Magnússon (<https://málið.is/>) gongur fornnorrøna orðið *rás* aftur til frumnorrønt **rāsu*, sum so gongur heilt aftur til protoindoeuropeisku rótina **rěs-*, ið merkir renna, streyma, floyma ella strúka. Henda rót sæst aftur í ymsum sniðum í fleiri indoeuropeiskum málum.

Ræsa verður í norrønu orðabókini skilmarkað soleiðis:

få på glid (rás), la renne, r. e-t á hendr e-m, la noko gå ut over ein; up.
[ópersónligt] ræsir draum, d.e. draumen går i oppfylling; også e-t ræsist.

Sum sæst, hevur norrønt *ræsa* onga merking, ið líkist ‘lata ræstna’, ‘vindturka’ ella nøkrum slíkum.

Út frá hesum skilmarkingum sýnist tó greitt, at í fornnorrønum var merkingarligur skyldskapur millum *rás* og *ræsa*. *Rás* sýnist at merkja annaðhvørt eitt virkseimi, sum hevur við gongd, lop ella renning at gera, ella tað, sum eitthvørt gongur ella rennur eftir, ella sjálvt tað, sum gongur ella rennur. *Ræsa* er so virkseimið sjálvt, altso at lata okkurt renna ella ganga (út yvir ein). Vit fara at venda aftur til, hvussu vit fáa knýtt merkingina ‘lata ræstna’ ella ‘turka’ uppi.

Ljóðfrøðiligu og bendingarligu viðurskiftini

Eisini ljóðfrøðiligu viðurskiftini benda á skyldskap millum *rás* og *ræsa*, tí ljóðskiftið *á – æ* er útbreitt í føroyskum, t.d. í *mál – mæla* og *kátur – kæti*. Hetta skiftið stóðst upprunaliga av i-umljóði, sum var virkið í synkoputíðini, t.e. skiftistíðin millum frumnorrønt og fornnorrønt, uml. 500-700 e.Kr (Indrebø, 1951, s. 48-49). Henda ljóðbroyting rakti m.a. langt *a* (skrivað *ā*) fremri í orði, tá eitt *i* ella eitt *j* var aftari í orðinum, og broytti tað til eitt langt æ-ljóð (skrivað *æ* ella *æ* í norrønar normalskrift).

Men hvussu koma vit so frá navnorðinum *rás* til sagnorðið *ræsa*?

Jú, í frumnorrønari tíð fanst eitt rættiliga útbreitt sagnorðaeftirskoyti, *-ija-*, sum nógv sagnorð vóru myndað við, og tey høvdu sína egnu regluføstu bending. Hetta *-ija*-eftirskoytið varð so lagt aftrat frumnorrønu rótini **rās-* (*rás*), og *i* ið hevur so volt i-umljóð (*á > æ*). Gongdin kann hava sæð soleiðis út: **rās + ijan > *ræsjan > ræsa*.

Í synkoputíðini fullu tey herðingarveikastu sjálvljóðini burtur, og tí eru tílík sagnorðaeftirskoyti horvin í fornnorrønum. Dømi um sagnorð, sum hava havt hesa ending eru: *døma*, *fylgja* og *hoyra* (Haugen, 2021, s. 105-106). Tey flestu av slíkum sagnorðum hava i-umljóðað rótsjálvljóð vegna *i*-ljóðs í upprunaliga eftirskoytinum. Av tí at slík eftirskoyti fullu burtur, er i-umljóðið tann einasta slóðin eftir tí.

Norrøn sagnorð, sum eru gjørd eftir hesum mynstri, hoyra til tann veikt benda sagnorðaflokkinn, sum bendist eins og *døma*, t.e. við -ir í 2. og 3. persóni í nútíð og við tannljóðseftirskoyti, -*di*, -*ti* ella -*ði*, í tátíð (Haugen, 2021, s. 105) og hefur i-umljóð í øllum formum. Føroyska og íslenska *ræsa* fylgir júst hesum mynstri og hefur gjøgnumført i-umljóð: *ræsa* – *ræsir* – *ræsti* – *ræst*, og norska orðið sær út til at hava fylgt somu bending: *ræsa* – *ræste* (<https://alfa.norsk-ordbok.no/>).

Merkingarligu viðurskiptini

So langt, so gott. Ljóðfrøðiliga og bendingarliga sýnist sannlíkt, at *ræsa* er leitt av *rás*. Men hvussu fáa vit knýtt serligu merkingina 'lata ræstna', sum eftir øllum at døma ikki er skjalfest í fornnorrønum, uppí?

Í etymologiini hjá Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok* (1992, s. 560), skilti hann *ræsa* við merkingini 'turka' sundur frá *ræsa* við merkingini 'fáa okkurt at renna'. Kanska tí, hann hefur hildið merkingarnar verið ov ólíkar, og sum nevnt fanst *ræsa* við merkingini 'turka' jú ikki í fornnorrønum. Og hefur hann tí mett, at *ræsa* við merkingini 'turka' má hava havt annan uppruna enn *ræsa* við merkingini 'fáa okkurt at renna', sum hann metti kom av *rás* (rás). *Ræsa* við týðninginum 'turka' setti hann so í samband við ljóðhermandi germanskar røtur, **ris*, **ras* og **rus* (*gi knitrende lyd*), tvs., hann metti ikki, at *ræsa* við merkingini 'turka' var leitt av *rás*.

Eg eri ikki samdur í hesum. Eg haldi góðar grundir vera til at seta *ræsa* við merkingini 'lata ræstna' í samband við *rás* og tískil eisini *ræsa* við øðrum merkingum sum t.d. at 'lata e-t renna'. Niðanfyri verður víst á triggjar ymiskar hættir at knýta hesi saman. Tann triði hátturin er eftir mínari meting tann sannlíkasti.

Sum skilst í *Føroyskari orðabók* ber til at brúka orðið *rás* í fluttari merking á føroyskum: "*kærleikin gekk ikki trodda rás, men fór sniðggøtur*". Nýta vit so aðrar merkingar í *rás* og *ræsa* í fluttari merking – serliga tær, sum hava við gongd og at lata renna at gera – so ber kanska til at siga, at tá kjøtið verður hongt upp at *ræsa*, so letur ein tað ganga sína gongd. Her verða ítøkiligu merkingarnar 'gongd' og 'lata renna' brúktar í úrtøkiligari merking um eina "prosess", eina matviðgerðarprosess, sum verður sett í gongd, og sum passar seg sjálva, tá kjøtið verður hongt upp. Í hesum sambandi kann nevast, at íslenska *ræsa* hefur m.a. merkingina 'seta í gongd' (<https://islex.is/>).

Ræsa í hesum týðninginum kann valla brúkast ávirkandi. Tað ber illa til at siga: “eg ræsti kjøtið”. Ein noyðist at siga: “Eg hongdi kjøtið upp at ræsa”. Kortini ber kanska til at siga: “Eg ætli mær at taka so og so nógv til feskt og at ræsa so og so nógv”. Tá er kortini undirskilt, at tað at ræsa er ikki nakað, ein sjálvur ger. Tað er ein prosess, sum hendir av sær sjálvum.

Í einum seinna móguleika kunnu vit eins og *Ordbog over det danske sprog* (<https://ordnet.dk/>) seta orðið í samband við norrøna *ræsta*, ið merkir reinsa, rudda. Svenska dialektorðið *resa* verður nýtt um at reinsa fisk fyri roðslu, meðan *ræs/res* verður nýtt um leivdir av slátraðum djóri. Eftir hesum kann *ræsa* upprunaliga hava sipað til at reinsa fisk, og síðani er týðningurin víðkaður til alla viðgerðina av fiski: reinsing, kryvjing og at enda turking. Magnússon (<https://málið.is/>) setir *ræsta* í samband við *rás*.

Hin triði móguleikin, ið eftir mínari meting er sannlíkast, snýr seg um vætuna, sum setur úr kjøtinum í áðurnevndu matviðgerðarprosess. Hjá Magnússon sóu vit, at *rás* helst gongur aftur til protoindoeuropeisku rótina **rēs-*, ið merkir ‘renna’, ‘streyma’, ‘floyma’ ella ‘strúka’. Hetta eru merkingar, sum ofta verða nýttar í sambandi við rennandi vatn, og ta hjámerking síggja vit eisini í teimum ymsu avleiddu orðunum í norrønu málunum. Í *Norsk Ordbok 2014* (<https://alfa.norsk-ordbok.no/>) undir *ræsa* I finna vit merkingar, sum hava við rennandi vatn at gera, t.d. ‘strøyma, renna’ og ‘reinska ein vassleidning ved å senda mykje vatn gjennom han’. Í føroyskum og íslenskum hava vit navnorðið *ræsi*, ið óivað er skylt við *rás* og *ræsa* (<https://málið.is/>), og sum kann sigast at merkja *rás*, sum vatn rennur ígjøgnum, eisini kallað *vatnræsi*. Í orðaseðlasavninum hjá Føroyamálsdeildini finna vit eisini tveir seðlar við orðinum *ræsing*, har tað verður týtt til danskt ‘fremstrømning’ (<https://sedlasavn.setur.fo/>). Harafrat kann íslenska *ræsa* sambært *Islex* (<https://islex.is/>) nýtast um at dreina eina mýri. Altso hava øll hesi orðini, ið ganga aftur til protoindoeuropeisku rótina **rēs-*, hjámerking, ið hevur við rennandi vatn at gera.

Nú nærkast vit serligu merkingini at ‘lata ræstna’. Tí frá merkingunum ‘rennandi vatn’, ‘vatnræsi’ og ‘dreina’ er ikki langt til merkingina at ‘turka’. Og frá at ‘turka’ er ikki langt til merkingina at ‘lata ræstna’. Sambært hesari frágreiðing sipar *ræsa* til at lata vætuna í kjøtinum seta úr, tá vit heingja tað upp. Vit “dreina” tað fyri vatn.

Til samanberingar kunnu vit nevna, at íslenska heitið fyri ræstan fisk, *siginn fiskur*, helst man vera komið á líknandi hátt, altso, at vatnið sígur úr fiskinum, tá hann er upphongdur. *Siginn* er lýsingarháttur av *síga*. Sambært *Íslenskari-danskari orðabók* hjá Sigfús Blöndal (<https://málið.is/>) kann ella kundi *síga* nýtast um tað, at væta flýtur burtur: *lata s. vel úr* (lata vætuna renna væl burtur), og um mýri, sum er um at torna: *það er farið að s. úr mýrinni* (tað er farið at renna væl úr mýrini). Í lýsingarhátti kann tað so nýtast um samansjunkað hoyggj: *sigið hey*, og vindturkaðan fisk: *siginn fiskur* og *sigin grásleppa*.

Her er talan ekki um nakra flutta merking, men um ta reint fysisku prosess, sum hendir í ræsingini ella turkingini, nevniliga, at vætan spakuliga setur úr kjøtinum.

Hrár ella hræ?

Higartil hava vit sett *ræsa* í samband við *rás*, og sýnist ljóðfrøðiligt grundarlag at vera fyri einum slíkum sambandi. Merkingarlaga er sambandið at síggja til ikki so eyðsýnt, men tað ber væl til at knýta tey saman á sannlíkan hátt.

Her fara vit at viðgera tveir heilt aðrar møguleikar, nevniliga, at *ræsa* við merkingini 'lata ræstna' er leitt av fornnorrønum *hrár* (ráur) ella *hræ* (ræ). Norrønu orðini høvdu somu merking tá, sum tey hava nú á føroyskum (Heggstad o.fl., 2012). Fyrra orðið, *hrár*, hevur eina merking, ið lættliga kann knýttast at merkingini *ræstur*. Tað ræsta er jú ikki viðgjørt á nakran hátt uttan at verða hongt upp, og sostatt er skjótt at hugsa, at tað er rátt.

Sambært *Orðsifjabókini* (<https://málið.is/>) er seinna orðið, *hræ*, møguliga skylt við *hrár*, og ganga tey møguliga aftur til felags indoevropska rót, ið merkir 'at skera', og hava tey kognatar í ymsum indoevropskum málum, ið merkja 'blóð' ella 'kjøt'.

Merkingarlaga kann *ræsa* saktans verða leitt av hesum. Tá lívið verður tikið av einum djóri, og deyði kroppurin verður latin liggja, fer ein rotprosess í gongd. Hetta minnir um tað, sum hendir, tá seyður ella fiskur verður avlívaður og hongdur upp. Tá fer ein líknandi prosess í gongd, sum tó reint tekniskt ikki kann kallast rot. Rot brýtur kjøtvevnaðin niður, meðan ræsing og turking varðveitir hann. Talan er tó um prosessir, sum henda av sær sjálvum, eftir at djórið er dripið.

Men skal *ræsa* ljóðfrøðiliga verða leitt av *hrár* ella *hræ*, so krevst eitt sindur meira enn bara eitt vanligt frumnorrønt ija-sagnorðaeftirskoyti, sum tá tað verður leitt av *rás*. Her krevst eitt sonevnt s-eftirskoyti. Í frumnorrønum fanst eitt slíkt rættiliga lítið útbreitt eftirskoyti: **-is(j)ōn* (<https://málið.is/>). Sagnorðini *reinsa* og *heilsa* vórðu í frumnorrønum sett saman av lýsingarorðunum **hrainiR* (reinur) og **hailiR* (heilur) og so áðurnevnda eftirskoytinum **-isōn*. Tað gevur so sagnorðini **hrainisōn* og **hailisōn*, sum so í norrønum verða *hreinsa* og *heilsa*.

Norrøna sagnorðið *efsa*, ið merkti at skera eitthvørt av, er serliga áhugavert, tí tað er gjørt á sama hátt, og hevur i-umljóð aftrat. Tað verður í *Orðsifjabókini* (<https://málið.is/>) endurgjört til frumnorrønt **abisjōn* og sigst verða leitt av frumnorrønu fyrisetingini *aþ* (av) saman við s-eftirskoytinum **-isjōn* (Magnússon 1989). Her síggja vit, at *i*'ið í eftirskoytinum gevur i-umljóð, a > e, við tað at *aþ*- verður til *ef*-. Hetta merkir, at *ræsa* kann hava verið leitt av *hrár*, tí *i*'ið í frumnorrøna eftirskoytinum hevur givið i-umljóð, so á varð til æ.

Í *orðsifjabókini* verða *hrár* og *hræ* endurgjörd ávikavist **hrawaR* og **hraiwa*. Gongdin frá frumnorrønum til tað føroyska *ræsa* kundi sæð nakað soleiðis út:

(fr.norr.) **hrawa-* / **hraiwa-* + **-isōn* = **hrawisōn* / **hraiwisōn* > (norr.) **hræsa* > (fgr.) *ræsa*.

Ein vansi við hesi etymologiini er, at sagnorð, sum eru gjørd við áðurnevnda eftirskoyti, **-isōn* (t.d. *heilsa* og *reinsa*), fylgja ð-sagnorðabendingini eins og sagnorðið *kalla* (< **kallōn*), t.e. við *-ar* í nútíð og *-að-tátíð*areftirskoyti. Og tað ger *ræsa* ikki, hvørki á føroyskum ella íslenskum. Tað fylgir *-ija*-bendingini eins og sagnorðið *døma* við *-ir* í nútíð og tannljóðsending í tátíð.

Millumstigið **hræsa*

Áðurnevnda etymologi (við *rður* og *ræ*) er treytað av ljóðbroytingini *hr-* > *r-*. Sum sæst, hevði í frum- og fornnorrønum verið eitt *h* í framljóði (**hrawisōn* / **hraiwisōn* > **hræsa*), men ikki í føroyskum og meginlandsskandinaviskum (norskum, svenskum og donskum) (*ræsa/resa/ræse*), tí henda ljóðbroytingin *hr* > *r* varð gjøgnumført í øllum teimum málunum, so til dømis *hringr* varð til *ringur/ring*. Hetta hendi tó ikki í íslenskum, og tískil skuldi ein væntað at funnið eitt sagnorð við *h-*, **hræsa*, í íslenskum, men eitt slíkt sagnorð finst hvørki í íslenskum ella norrønum.

**hræsa* finst ikki í *Norrøn ordbok* (Heggstad o.fl., 2012), men eitt einstakt dømi finst um tað í netorðabókini *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) (<https://onp.ku.dk/>) úr *Tveggja postola søgu Péturs ok Páls* (AM 656 I 4°), og har er spurnartekn sett við leitorðið: *?hræsa*, tí tað er sera ivasamt, um formurin er rætt stavaður. Orðið er í áðurnevnda handriti brúkt á júst sama hátt sum fornnorrøna *ræsa* uttan *h*, og kann also ikki sigast at hava merkingina ‘vindturka’ ella ‘lata ræstna’. Í eini nærri eftirkanning eri eg komin fram til, at talan helst er um sokallaðan “øvutan” ella “ovurrættan” skriftform (Sí: Campbell 2004, s. 113).

Merkir tað, at ein slíkur formur við *h* í framljóði, **hræsa*, við merkingini ‘lata ræstna’ ella ‘vindturka’ ongantíð hevur verið til í fornnorrønum? Tað kunnu vit ikki vita við vissu, men tað sáar iva um hypotesuna, at *ræsa* kann ganga aftur til *hrár* ella *hræ*, tí millumliðurin, **hræsa*, ikki er skjalfestur, uttan í hesum eina og sera ivasama dømi, har tað verður brúkt á sama hátt sum *ræsa* uttan *h*.

Aldurin

Vit kunnu í øllum førum staðfesta, at *ræsa* – tó eftir øllum at døma ikki við merkingini ‘lata ræstna’ ella ‘vindturka’ – hevur verið til í fornnorrønari tíð, tí orðið er skjalfest í norrønu keldunum. Men av tí at sagnorðið sýnist at verða gjørt eftir frumnorrønum leisti, við tað at tað hevur fingið i-umljóð av einum eftirskoyti, annaðhvørt tað nú er **-isōn* ella *-ijan*, sum síðan er synkoperað, kunnu vit ganga út frá, at tað gongur heilt aftur til frumnorrønt.

Tað kann tó hugsast, at tað er vorðið til eftir frumnorrøna tíð við sokallaðari analogi ella samjavnaði. Hóast mong av teimum ljóðunum, sum í synkoputíðini völdu umljóð, fullu burtur, so so livdu ljóðskiftini, sum vóru úrslit av umljóðinum, framvegis víðari. Tá er talan um *bendingarligt* ella *analogiskt* umljóð heldur enn

ljóðfrøðiligt (Haugen, 2021, s. 34-35). Tað kann hugsast, at av tí at ljóðskiftið *á* – *æ* longu var til í málinum sum bendingarligt i-umljóð, so kundu nýggj orð gerast eftir sama mynstri. Hetta er tað, sum verður rópt “lutfalsligur samjavnaður” (Campbell, 2004, s. 104), og tað kann setast upp soleiðis $a : b = c : x$, har x er tað ókenda. Vit fylla a , b og c út við *lás*, *læsa* og *rás* fyri at finna x :

$$lás : læsa = rás : ræsa$$

Skulu vit grundgeva fyri, at *ræsa* ikki er eldri enn fornnorrønt, og at tað er vorðið til á henda hátt, hevði verið best at kunnað víst á onnur yngri sagnorð, sum týðiliga eru vorðin til á henda hátt og við rímligari vissu kunnu sigast ikki at hava verið til í frumnorrønari tíð. Tað hevði kravt eitt størri kanningararbeiði og gongur út um endamálið við hesari grein.

Tískil er best at halda seg til fyrru niðurstøðuna: at tað allarhelst gongur aftur til frumnorrønt, eftirsum tað tykist vera gjørt eftir frumnorrønnum leisti. Orðið kann so hava fingið merkingarnar ‘lata ræstna’ ella ‘turka’ seinni, við tað at tær ikki eru staðfestar í fornnorrønnum keldum.

Niðurstøða

Hóast etymologiin við *hrár* ella *hræ* sýnist áhugaverd og merkingarliga sannlík, so er tað ein stórur vansi, at tað bert finst eitt sera ivasamt dømi um formin **hræsa* í fornnorrønnum keldum, og at tað ikki finst við merkingini ‘lata ræstna’. Aftur at hesum kemur so tað, at frumnorrøna sagnorðaaavleiðslan **-isōn*, sum ein etymologi við *hrár* ella *hræ* krevur, er rættiliga óvanlig og samsvarar ikki við veruligu bendingina av *ræsa*, meðan ein etymologi við *rás* samsvarar væl bendingarliga. So hóast tað sýnist upplagt at knýta merkingarnar í *hrár* og *hræ* saman við *ræsa*, so er ikki líka lætt at knýta tey saman upprunafrøðiliga og bendingarliga.

Eftir míni meting er tað meiri sannlíkt, at *ræsa* við merkingini ‘lata ræstna’ er leitt av *rás* og ikki *hrár* ella *hræ*, tí tað sýnast at vera færri vansar við hesi etymologiini enn teirri seinnu. Sum vit sóu, so hevði protoindoeuropeiska rótin **rēs-* heilt týðiliga hjámerking, sum hevur við rennandi vatn at gera, og tað sást eisini aftur í indoeuropeiskum kognatunum og í norrønu kognatunum. Týðilig dømi eru íslenska *ræsa fram mýrina* (at drena mýrina) og føroyska (*vatn*)*ræsi*. Frá hesum til merkingina at ‘turka’ og ‘lata ræstna’ er stutt leið.

Út frá teimum eyggleiðingum og próvgrundum, ið her eru førdar fram, haldi eg tískil, vit kunnu staðfesta, at tað er sannlíkast, at *ræsa* er leitt av navnorðinum *rás* – ikki av *hrár* ella *hræ* – og at tað er vorðið til í frumnorrønari tíð og hevur møguliga fingið serligu føroysku merkingina ‘lata ræstna’ seinni í tíðini vegna hjámerkingarnar við vætu og vatni. Tískil áttu tey trý *ræsa*-sagnorðini í *Føroyskari orðabók* eftir hesum at verið førd upp sum eitt einstakt polysemt orð, sum í øllum sínum merkingum gongur aftur til tað sama navnorðið, *rás*.

Tøkk

Jógvan í Lon Jacobsen skal hava tøkk fyri tilstuðlan, vegleiðing og góðar viðmerkingar. Eisini vil eg takka Guus Kroonen fyri upplýsingar um frumnorðn eftirskoyti og góðar viðmerkingar til umrøddu upprunafrøðiligu møguleikar í hesi grein. Helge Sandøy vil eg takka fyri at vísa á, at *ræsa* eisini finst í norskurum. Finni Ágústi Ingimundarsyni takki eg fyri viðkomandi viðmerkingar og ábendingar viðvíkjandi íslenska orðasambandinum *siginn fiskur* og ivasama forminum **hræsa*. Eisini vil eg takka teimum trimum heimildarmonnunum fyri suðuroyarmál, Magna Eystan Á, Dagfinni Olsen og John Berg, fyri greið svar um úttaluna av *ræsa* í Suðuroy.

Bókmentalisti

Bergenholtz, H., Cantell, I., Fjeld, R. V., Gundersen, D., Jónsson, J. H., Svensén, Bo., Haraldsson, H., Mikkelsen, H. K. & Sivula, J. (1997). Nordisk leksikografisk ordbok. Tøyen: Universitetsforlaget.

Campbell, L. (2004). Historical Linguistics: An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Haugen, O. E. (2021). Norrøn grammatikk i hovuddrag. Oslo: Novus Forlag.

Indrebø, G. (1951/2001). Norsk målsoga. Bergen: Norsk Bokreidingslag.

Kristoffersen, G. & Torp, A. (2016). "Kapittel 2: Fonologi". Í: (Rits.: Sandøy, H.). Norsk Språkhistorie: mønster. Oslo: Novus.

Sørli, M. (1965). En færøysk-norsk lovbook fra omkring 1310. Bergen: Universitetsforlaget.

Práinsson, H., Petersen, H. P., Jacobsen, J. í L., Hansen, Z. S. (2012). Faroese. Tórshavn og Reykjavík: Fróðskapur.

Orðabøkur

Norsk ordbok, ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket (Norsk ordbok 2014). (2016). Samlaget.

<https://alfa.norsk-ordbok.no> (vitjað í juli 2024).

Blöndal, S. (1924/1963). *Íslensk-dönsk orðabók*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <https://blondal.arnastofnun.is> (vitjað í juli 2024).

Dahlerup, V. (1919). *Ordbog over det danske Sprog*. Gyldendal. <https://ordnet.dk/ods> (vitjað í juli 2024).

Den danske ordbog. (2005). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://ordnet.dk/ddo> (vitjað í juli 2024).

Espersen, J. C. S. (1908/2021). *Bornholmsk Ordbog*. Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. <https://bornholmskordbog.ku.dk/> (vitjað í jan. 2025).

- Heggstad, L., Hødnebo, F. & Simensen, E. (2012). *Norrøn ordbok*. Det Norske Samlaget.
- Magnússon, Á. B. (1989). *Íslensk orðsifjabók*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
<https://malið.is> ella <https://ordsifjar.arnastofnun.is> (vitjað í júlí 2024).
- The Oxford English Dictionary*. (1884). Oxford University Press.
<https://www.oed.com> (vitjað í júlí 2024).
- Poulsen, J. H. W., Simonsen, M., Jacobsen, J. í L., Johansen, A. & Hansen, Z. S. (1998). *Føroysk orðabók*. Orðabókagrunnurin.
<https://sprotin.fo> (seinast broytt: apríl 2020).
- Sigurðardóttir A., Kjeldsen, A. S., Jacobsen, B. C., Sanders, C., Jóhannsson, E. Þ., Rode, E., Degnbol, H., Knirk, J. E., Lindholm, J., Arvidsson, M., Ellyton, P., Battista, S., Wills, T., Helgadóttir, Þ. (2010). *Ordbog over det norrøne prosasprog*. Den Arnamagnæanske Kommission.
<https://onp.ku.dk> (vitjað í ág. 2024)
- Skautrup, P., Nielsen, N. Å., Rasmussen, O., Ringgaard, K., Kunøe, M., Veirup, H., Bøggild-Andersen, B., Sørensen, V., Arboe, T., Schoonderbeek Hansen, I., Grøftehaug, N., Svendsen, M.-M. M. & Bøegh, K. F. (1970 o.fr.). *Jysk Ordbog*. Aarhus Universitet.
<https://www.jyskordbog.dk/> (seinast broytt: 2017).
- Svenska Akademiens Ordbok*. (1787/2016) Svenska Akademien.
<https://www.saob.se/> (vitjað í jan. 2025).
- Torp, A. (1919/1992) *Nynorsk etymologisk ordbok*. Bjørn Ringstrøms Antikvariat.
- Úlfarsdóttir, Þ. o.fl. *ISLEX*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
<https://islex.is> (seinast broytt: febrúar 2020).
- Vendell, H. A. (1904). *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Svenska litteratursällskapet i Finland.
<https://archive.org/details/ordbokverdestsv01vendgoog> (vitjað í jan. 2025).
- De Vries, J. (1962). *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. E. J. Brill.

Tekstasøvn

- Handrit.is*. (2010). Upplýsingar um AM 656 I-II 4to, heintaðar í ág. 2024 á
<https://handrit.is/manuscript/view/da/AM04-0656-I-II/0#mode/2up>.
- Ritmalssafn Orðabókar Háskólans*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
<http://ritmalssafn.arnastofnun.is> (vitjað í júlí 2024).

Orðaseðlasavn

Orðaseðlasavnið hjá Føroyamálsdeildini.

<https://sedlasavn.setur.fo/>